

Ütemterv és napló

Ami már volt, az napló, ami még nem volt, az még csak terv, tehát változhat. A javasolt irodalmak bővíülhetnek, ahogy a tervből napló lesz.

1. Mérték- és integrálmélet (szept. 11.):

Sigma-algebra, mérték és integrál, Lebesgue-mérték és -integrál. Fatou lemma, domináns és monoton konvergencia tételek. Fontos mértékelméleti érdekességek: egy [Lebesgue-nemmérhető halmaz](#), illetve a [Banach-Tarski paradoxon](#). (Ezeket érdekességképp mondtam; ha nem értitek pontosan, nem szakad le az ég.) A Cantor halmazzal konstruált szinguláris mérték bevezetése (bővebben a gyakorlatsoron).

- R. B. Ash: *Measure, integration, and functional analysis*
- W. Rudin: *Real and complex analysis*
- Jók az angol Wikipedia szócikkek, pld. [Measure \(mathematics\)](#), [Lebesgue integration](#), meg a fentebb linkeltek.

2. Metrikus terek, topológia (szept. 18.): [Metrikus terek](#): definíció, faktor-tér, teljesség. Geometriai, kombinatorikus és függvényteretes példák.

Topológia kezdetei: nyíltság, zárttság, folytonosság, [homeomorfizmus](#).

A d -dimenziós [topologikus sokaság](#) definíciója, S^2 gömbfelszín és $\mathbb{R}^2/\mathbb{Z}^2$ lapos tórusz példákkal, amik nem homeomorfak, mert az egyik [1-összefüggő](#), a másik nem.

Megjegyzés: NEM definiáltam a [topologikus teret](#) általában, mindig csak metrikus terekről beszéltünk.

- A linkelt Wikipedia szócikkek.
- W. Rudin: *Real and complex analysis*
- J. Munkres: *Topology*

3. Kompaktság. Topologikus és differenciálható sokaságok (szept. 25.):

A kompaktság alkalmazásai: [véges metszet tulajdonság](#), [Erdős de Bruijn tétel](#), [Banach-Alaoglu tétel](#) a [mértékek gyenge konvergenciájáról](#), pld az [Ising modellben](#).

A kétdimenziós [irányítható és nem-irányítható](#) kompakt topologikus sokaságok Poincaré általi klasszifikációja. [Poincaré sejtés](#).

[Differenciálható sokaságok](#) definíciója. Példák a HF-ben.

- R. B. Ash: *Measure, integration, and functional analysis*
- J. Munkres: *Topology*
- W. M. Boothby: *An introduction to differentiable manifolds and Riemannian geometry*

4. Differenciálható sokaságok, vektormezők, Riemann-sokaságok (okt. 2.)

Bemelegítő érdekességek: [Brouwer fixpont-tétel](#), [Sperner lemma](#), a játékelmélet [von Neumann](#) és [Nash egyensúlyi](#) pontjai.

[Exotikus differenciálható gömbök](#) létezésének említése.

[Érintővektorok](#) mint görbék ekvivalenciaosztályai az irány szerinti deriválás szempontjából. Az érintőtér mint a [derivációk](#) vektortere. [Érintőnyaláb](#). Sima [érintővektormező](#) fogalma. Az S^2 gömbfelület TS^2 érintőnyalábja nem lehet globálisan $S^2 \times \mathbb{R}^2$ alakú, a [sündisznó-tétel](#) miatt.

Diffható sokaságok közötti diffható leképezés pontbeli deriváltja mint érintőterek közötti lineáris leképezés.

[Riemann sokaság](#) definíciója. Példák: (a) S^2 gömb az $\mathbb{R}^3$ -ba ágyazással öröklött érintőterekkel és rajtuk a belsőszorzással. (b) $\mathbb{T}^2$ tórusz ugyanígy az $\mathbb{R}^3$ -ból öröklött metrikával. (c) $\mathbb{T}^2$ lapos tórusz. (d) Bolyai-féle [hiperbolikus sík](#) Poincaré körlap modellje.

5. Ergodelmélet és dinamikai rendszerek (okt. 9. és 16.) Tóth Péter Mogyoró által

Diszkrét idejű mértéktartó dinamikai rendszerek definíciója. Invariáns mérték, ergodikusság fogalma. 0-1-sorozatokon vett eltolás invariáns mértékei. Racionális és irracionális forgatás közötti alapvető különbség: periodikusság versus sűrűség.

Poincaré rekurrencia tétel, von Neumann és Birkhoff ergod-tételek kimondása, két példával: irracionális forgatás egyenletes eloszlása, illetve Nagy Számok Törvénye.

- M. Brin, G. Stuck: Introduction to dynamical systems
- [Ergodelmélet a wikipedián](#).

6. Diffgeo 2 (okt. 30.)

Vektormező által generált diffeomorfizmus folyam. [Tenzor-mezők](#). Konnexió, [párhuzamos eltolás](#). [Felületek görbülete](#), Gauss [Theorema Egregiuma](#), és [Riemann görbületi tenzor](#).

- W. M. Boothby: An introduction to differentiable manifolds and Riemannian geometry
- V. I. Arnold: A mechanika matematikai módszerei

7. ÁltRel kiselőadás, illetve Bolyongások, Markov láncok (nov. 6.)

Pólya György tétele (1920): $\mathbb{Z}^d$ -n bolyongás rekurrens, ha $d = 1, 2$, ám tranzienst, ha $d \geq 3$. A bizonyítást kis csalással csináltuk végig; a csalás eltüntetéséhez, ha valakit érdekel, a PGG jegyzetemet javasolom alább. Amelletti érvelés, hogy $d > 2$ az igazi váltás, pld bolyongás végtelen [perkolációs fűrtön](#), „ant in the labyrinth”; ha véletlenül komolyabban érdekel valakit, itt [egy cikkem](#).

[Markov lánc](#) definíciója, stacionárius mérték fogalma, létezése, hozzá való konvergencia. A konvergencia-tételből kifejejtettem az aperiodikusság feltételét, de következő órán elmondom.

$f(x) = \mathbb{P}_x[\tau_a < \tau_z]$ diszkrét harmonikussága, azaz középérték-tulajdonsága. Dirichlet energia definíciója, minimalizálási tulajdonság kimondása (erről jövő héten lesz még szó).

- G. Pete: Probability and geometry on groups, [book in preparation](#), Chapters 1, 6.
- D. Levin, Y. Peres, E. Wilmer: Markov chains and mixing times, [book here](#)
- S. I. Resnick: Adventures in stochastic processes

8. Reverzibilis Markov láncok elektromos interpretációja (nov. 13.)

A [reverzibilis Markov-láncok](#) ugyanazok, mint szimmetrikusan élsúlyozott gráfokon való súlyozott bolyongások. A $c(x, y)$ élsúlyokat él-konduktanciáknak is hívjuk, az $r(x, y) = 1/c(x, y)$ -okat pedig él-ellenállásoknak, a Markov lánc áttérései pedig

$$p(x, y) = \frac{c(x, y)}{\sum_y c(x, y)}.$$

Vegyük észre, hogy $f : V \rightarrow \mathbb{R}$ pontosan akkor $p(x, y)$ -harmonikus egy x csúcsban, ha $c(x, y)$ -harmonikus, azaz $f(x) = \sum_y c(x, y) f(y)$.

Egy $G(V, E, c)$ élsúlyozott gráfon a $\theta : \overleftarrow{E} \rightarrow \mathbb{R}$ antiszimmetrikus függvényeket diszkrét vektormezőknek hívjuk (ahol $\overleftarrow{E}$ az irányított élek halmaza: minden él mindkét irányítással). Egy ilyen vektormező pontosan akkor egy diszkrét gradiens, azaz

$$\theta(x, y) = (\nabla f)(x, y) = \frac{f(y) - f(x)}{r(x, y)},$$

ha örvénymentes, azaz kielégíti Kirchhoff örvénytörvényét: $\sum_{(x,y) \in C} \theta(x, y) r(x, y) = 0$ minden irányított C körre. Egy $f : V \rightarrow \mathbb{R}$ pedig pontosan akkor c -harmonikus x -ben, ha a ∇f gradiens kielégíti Kirchhoff folyamtörvényét: $\sum_y \nabla f(x, y) = 0$.

Első és második energiainimalizálási elv: az

$$\mathcal{E}(\theta) := \frac{1}{2} \sum_{(x,y) \in \overleftarrow{E}} |\theta(x, y)|^2 r(x, y)$$

Dirichlet energiát a Kirchhoff egyik törvényét kielégítő vektormezők közül a másikat is kielégítőket minimalizálják. Ld HF. A [mindkét törvényt](#) kielégítő vektormezőket hívják áramnak.

Következmény (Terry Lyons 1983): ha egy súlyozott gráfon van valamely x csúcsból a végtelenbe véges energiájú nemnulla folyam, akkor feszültségkülönbség esetén áram is folyik, és így a bolyongás tranzienst. Meg is adunk $\mathbb{Z}^3$ -ön egy véges energiájú folyamatot.

Az $\mathbb{R}^d$ -beli [Brown-mozgás](#) avagy [Wiener-folyamat](#) definíciója.

Diszkrét (bolyongás) és folytonos (Brown mozgás) [harmonikus mérték](#) definíciója: az a ν_x valószínűségi mérték $U \subset V$ -n, ami azt tudja, hogy U -ról V -re az f függvény harmonikus kiterjesztését az

$$f(x) = \int_U f(y) d\nu_x(y)$$

integrál adja meg.

- G. Pete: Probability and geometry on groups, [book in preparation](#), Chapter 6.
- D. Levin, Y. Peres, E. Wilmer: Markov chains and mixing times, [book here](#)
- S. I. Resnick: Adventures in stochastic processes

9. Szoliton kiselőadás, illetve Komplex függvénytan, Laplace egyenlet (nov 20):

[Holomorficitás](#), Cauchy-Riemann egyenletek, harmonikus függvények. [Konform leképezések](#), Riemann leképezés tétel. Harmonikusság és harmonikus mérték konform-invarianciája. [Laplace-egyenlet](#) Dirichlet probléma megoldása.

- L. Ahlfors: *Complex analysis*
- W. Rudin: *Real and complex analysis*
- L. C. Evans: *Partial differential equations*
- P. Mörters, Y. Peres: *Brownian motion*.

Javasolt kiselőadás témák

Időpontok: november 6, nov 20, december 4.

A megadott linkek csak kedvcsinálók; adok forrást, amikor kéritek. Magyar nyelvű forrást egyik témához se próbáltam találni, de elképzelhető, hogy valamelyikhez létezik; próbálok segíteni, ha valaki igényli. Értelemszerűen inkább a lista elején vannak olyan témák, amiket már az első beszámolón megérthetnek az előadók és a hallgatók. Hozhattok saját témát is.

1. Kompaktsági tételek: [Arzelà-Ascoli](#) és/vagy [Tyihonov-tétel](#) és/vagy [Banach-Alaoglu](#) (topológia és funkcionál)
2. Topologikus fix-pont tételek (Brouwer, [Borsuk-Ulam](#)) kombinatorikus és játékelméleti alkalmazásai. Lásd a naplóbeli linkeket, plusz [ezt a mesét](#) és/vagy [ezt a cikket](#) egy nyaklánc szétosztásáról két rabló között.
3. [Morse elmélet](#) és/vagy két következménye: [Poincaré-Hopf index-tétel](#) és [Gauss-Bonnet tétel](#) (differenciálgeometria)
4. A görbület csodái: a [Gauss-Bonnet tétel](#), vagy, hogy az általános relativitáselmélet mit mond a [téridő görbületéről](#). *Boldoczi Fanni, Lucsányi Dávid, Orosz István, Roberts Vivienne Astra, nov 6.*
5. [Hopf fibráció](#) (differenciálgeometria, Lie-csoportok)
6. [Hausdorff dimenzió](#), önhasonló halmazok, fraktálok (mértékelmélet és geometria)
7. [Julia halmazok](#), Mandelbrot halmaz (komplex függvénytan, dinamikai rendszerek)
8. Entrópia a dinamikai rendszerekben és/vagy statisztikus fizikában és/vagy információelméletben. A [Wikipedia gyűjtő-oldal](#). Pld egyszerű és látványos [Shannon kódolási tétele](#). Vagy pld [entrópia és reverzibilitás](#), de ehhez kell valami matekot is még hozzárakni az ottani linkekből.
9. Fürstenberg ergodelméleti megközelítése [Szemerédi tételének](#)
10. KAM (Kolmogorov-Arnold-Moser) elmélet. A [Wikipedia](#) csak pár szót ír, de vannak további linkek, a [Scholarpedia](#) már jóval többet.
11. [Gauss leképezés](#) és [lánctörtek](#).
12. [Kramers-Kronig relációk](#): egy egyszerű komplex analízis állítás és fizikai interpretációi
13. [Loewner evolúció](#) (a kétdim statfizben fontos [SLE](#) egyik alapja; komplex függvénytan)
14. [Burgers egyenlet](#), esetleg mint [forgalmi dugók hidrodinamikai limesze](#). Itt erről egy [kicsit komolyabb](#) matekos leírás.
15. [Hamilton-Jacobi-Bellman egyenlet](#), optimális kontroll, dinamikus programozás, játékelmélet. *Janecska Máté, Kleizer Gábor, dec 4.*
16. Az [\$L^\infty\$ -Laplace egyenlet](#) és esetleg véletlen kötélhúzás (egy parcdiff megoldása véletlen játékelmélettel)
17. [Brown-mozgás](#) konstrukciói, alkalmazásai. Egy [jegyzet](#), amit szeretek, itt meg [könyv](#). Esetleg [Gauss-féle szabad mező](#). *Bercsényi Dániel, Nagy Dániel, Seress Mátyás, dec 4.*
18. Bolyongások és elektromos hálózatok: [Doyle-Snell](#), [Lyons-Peres](#), [PGG Sections 6.1-2](#)

19. [Martingálok](#): legjobb jóslat, harmonikusság stb. [Egy híres példa](#). Ld még [PGG Section 6.3](#).
20. Folytonos spinmodellek a síkban: [XY-modell](#), [Mermin-Wagner tétel](#), és egy dinamikus változat: [Vicsek-féle madárvonulás](#) *Lévay Sára, Galambos Tamás, Kovács Péter, Pölöskei Péter, nov 20*.
21. Galton-Watson folyamatok. Lsd. pld. [PGG Section 12.1](#) végefelé, de nem tudom még, hogy mi lesz ebből órán.
22. Valami Markov-láncos. Itt egy [nagy bevezető könyv](#). Órán persze lesz róluk szó. *Böröczki Zoltán, Rudas Csilla, Takács Hajna, dec 4*.
23. Orvosi képzési eljárások matematikai alapjai *Bianco-Molnár Zsanett, Szegedi Domonkos, Székér Péter, dec 4*.

Házi feladatok

Fizikus MSc Matematikai problémamegoldó gyakorlat, 2015 őszi

Hetente kábé 12 pontnyi feladat van kitűzve, mindegyik beadandó. A feladat annyi pontot ér, ahány • van mellette. Részpontoszámokat adunk, de válaszokat csak indoklással fogadunk el. A piros • pontok bónusz feladatokat jelölnek.

1. HF: (Beadási határidő: 2015. szept. 19.)

Definíció: Ahogyan a λ Lebesgue-mértékből definiáltuk lépcsős függvényeken keresztül tetszőleges Lebesgue-mérhető $f : \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$ függvény $\int_{\mathbb{R}} f(x) dx$ integrálját, ugyanúgy tetszőleges $(\Omega, \mathcal{F}, \mu)$ mértéktéren lehet tetszőleges $\mathcal{F}$ -mérhető $\xi : \Omega \rightarrow \mathbb{R}$ függvény

$$\int_{\Omega} \xi(\omega) d\mu(\omega)$$

integrálját is definálni. Amikor μ egy valószínűségi mérték, akkor a mérhető ξ -ket valószínűségi változónak hívtuk, az integrált $\mathbb{E}\xi$ várható értéknek, az $F_{\xi}(x) := \mu(\{\omega : \xi(\omega) \leq x\})$ függvényt pedig eloszlásfüggvénynek.

Amikor $\Omega = \mathbb{R}$ -en nézünk mértékeket, akkor a σ -algebra leggyakrabban a **Borel σ -algebra** $\mathcal{B}(\mathbb{R})$: a legkisebb σ -algebra, ami tartalmazza az összes intervallumot (azaz kicsit kisebb, mint a Lebesgue-féle, mert ott hozzávettük a nullmértékűek összes részhalmazát is).

HF 1.1 •• A **Dirac delta mérték** az $a \in \mathbb{R}$ pontban: $\delta_a(B) = 1$ ha $a \in B$, különben $\delta_a(B) = 0$, minden $B \in \mathcal{B}(\mathbb{R})$ Borel-mérhető halmazra. Igazoljuk, hogy δ_a valóban egy valószínűségi mérték. Ha g egy folytonos függvény, mennyi $\int_{\mathbb{R}} g(x) d\delta_a(x)$?

Definíció: Legyenek μ_n valószínűségi mértékek $\mathbb{R}$ -en, $n = 1, 2, \dots, \infty$ -re. Két szokásos definíciója valszín mértékek konvergenciájának: **gyengén konvergálnak**, jelölése $\mu_n \Rightarrow \mu_{\infty}$, ha tetszőleges folytonos korlátos $g : \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$ függvényre:

$$\int_{\mathbb{R}} g(x) d\mu_n(x) \rightarrow \int_{\mathbb{R}} g(x) d\mu_{\infty}(x).$$

Teljes variációs távolságban konvergálnak, ha $d_{TV}(\mu_n, \mu_{\infty}) \rightarrow 0$, ahol

$$d_{TV}(\mu, \nu) := \sup_{B \in \mathcal{B}(\mathbb{R})} |\mu(B) - \nu(B)|.$$

HF 1.2 (a) •• Legyen μ_n sűrűségfüggvénye az órán látott magas és keskeny sátor: $f_n(0) = 0$, $f_n(1/n) = n$, $f_n(2/n) = 0$, törtlineárisan kiterjesztve. Igazoljuk, hogy $\mu_n \Rightarrow \delta_0$, a Dirac-delta a 0 pontban.

(b) •• Legyen $f_n(x) = 2$, ha $x \in [\frac{2k}{2n}, \frac{2k+1}{2n}]$ valamely $k = 0, 1, \dots, n-1$ egészre, $f_n(x) = 0$ különben. Hová konvergálnak gyengén az f_n sűrűségfüggvényű μ_n mértékek, ahogy $n \rightarrow \infty$?

HF 1.3 (Bónusz) Legyenek μ_n valószínűségi mértékek $\mathbb{R}$ -en, $n = 1, 2, \dots, \infty$ -re.

(a) •• Igazoljuk, hogy ha $d_{TV}(\mu_n, \mu_{\infty}) \rightarrow 0$, akkor $\mu_n \Rightarrow \mu_{\infty}$ is teljesül.

(b) • Igazoljuk, hogy ez fordítva nem igaz! Például vegyünk az előző feladat (a) részét.

(c) ••• Tegyük föl, hogy a μ_n valószínűségi mértékeink $\mathbb{R}$ -en rendelkeznek f_n sűrűségfüggvényekkel, $n = 1, 2, \dots, \infty$ -re. Igazoljuk a Dominált Konvergencia Tétel segítségével, hogy ha $f_n(x) \rightarrow f_{\infty}(x)$ minden $x \in \mathbb{R}$ pontban, akkor $d_{TV}(\mu_n, \mu_{\infty}) \rightarrow 0$.

HF 1.4 •• Legyen $(\Omega, \mathcal{F}, \mathbb{P})$ egy valószínűségi mértéktér, $A_n \in \mathcal{F}$ pedig események, melyekre $\mathbb{P}(A_n) > \varepsilon > 0$ minden n -re. Legyen $A = \bigcap_{N=1}^{\infty} \bigcup_{n=N}^{\infty} A_n$, avagy szavakkal: az az esemény, hogy végtelen sok A_n teljesül. Írd fel az $\mathbf{1}_A$ indikátorfüggvényt az $\mathbf{1}_{A_n}$ indikátorok valamilyen limesz-szerűségével, majd bizonyítsd a Fatou lemma segítségével, hogy $\mathbb{P}(A) \geq \varepsilon$.

HF 1.5 Az órán említett *triadikus Cantor-halmaz*, és a belőle konstruált se nem diszkrét, se nem abszolút folytonos (azaz szinguláris) mérték, az *Ördöglépcső* eloszlásfüggvénnyel.

- Nulladik lépésben tekintsük a $[0, 1]$ zárt intervallumot: $C_0 := [0, 1]$.
- Első lépésben vágjuk ki a középső nyílt $1/3$ -ot — így marad $C_1 = [0, \frac{1}{3}] \cup [\frac{2}{3}, 1]$.
- Második lépésben vágjuk ki mindkettőnek a középső nyílt $1/3$ -át, így marad 4 darab $1/9$ hosszúságú zárt intervallum — C_2 jelölje ezek unióját.
- És így tovább: az n -edik lépés után maradt 2^n darab zárt intervallum, melyek mindegyikének az $n + 1$ -edik lépésben kivágjuk a középső nyílt $1/3$ -át.
- Végül $C := \bigcap_{n=0}^{\infty} C_n$.

Vegyük észre, hogy ez a C ugyanaz, mint a következő. Minden $x \in [0, 1]$ számot írjunk föl hármasszámrendszerben: $x = \sum_{i=1}^{\infty} x_i 3^{-i}$. Ha véges kifejtést kaptunk, ami 1-re végződik, helyettesítsük az utolsó 1-est végtelen sok 2-essel — ezzel ugye ugyanazt a számot kapjuk. Ezután $C = \{x \in [0, 1] : x_i \in \{0, 2\} \forall i\}$.

- (a) • Igazoljuk, hogy C Lebesgue-mértéke nulla.
- (b) • Legyen $F : C \rightarrow [0, 1]$ az a leképezés, hogy $F(x) = \sum_{i=1}^{\infty} \frac{x_i}{2} 2^{-i}$. Igazoljuk, hogy ez szürjektív! Vonjuk le a következtetést, hogy C kontinuum számosságú.
- (c) • Igazoljuk, hogy ha $x \in [0, 1] \setminus C$, akkor létezik pontosan egy n , hogy x benne van az n -edik lépésben eltávolított egyik 3^{-n} hosszú nyílt intervallumban, nevezzük ezt (x_-, x_+) -nak, ráadásul $F(x_-) = F(x_+)$. Ezalapján terjesszük ki F -et C -ről az egész $[0, 1]$ -re: legyen $F(x) := F(x_-) = F(x_+)$.
- (d) • Igazoljuk, hogy $F : [0, 1] \rightarrow [0, 1]$ folytonos, monoton növekvő, és majdnem minden $x \in [0, 1]$ pontban létezik a deriváltja, mégpedig nulla. (Azaz azon pontok halmaza, ahol ez nem igaz, nulla Lebesgue-mértékű.) Vonjuk le a következtetést, hogy F egy eloszlásfüggvény, amiben nincs atom (ugrás), de nincs sűrűségfüggvénye se.

2. HF: (Beadási határidő: 2015. szept. 25.)

Definíció: Egy (X, d) metrikus térben egy K részhalmaz **kompakt**, ha minden végtelen $\{x_n\}_{n=1}^{\infty} \subseteq K$ sorozatból kiválasztható K -ban konvergens $\{x_{n_k}\}_{k=1}^{\infty}$ részsorozat, azaz $d(x_{n_k}, x) \rightarrow 0$ valamely $x \in K$ -ra. (Megjegyzem, hogy ezt a topológikus tulajdonságot igazából **szekvenciális kompaktságnak** szokták hívni, de metrikus terekben ez ekvivalens a kompaktsággal, amit most nem is definiálok.)

- HF 2.1 (a) •• Bizonyítsuk be, hogy ha (X, d) egy metrikus tér, és $K \subseteq X$ kompakt, akkor K korlátos (azaz létezik $x \in X$ és $R < \infty$, hogy $K \subset B_R(x)$) és zárt is.
- (b) • Igazoljuk például, hogy az $\ell^2(\mathbb{Z})$ Hilbert tér zárt egységömbje, azaz

$$Z := \left\{ (\dots, x_{-1}, x_0, x_1, \dots) : \sum_{i=-\infty}^{\infty} x_i^2 \leq 1 \right\}$$

hiába korlátos és zárt, mégse kompakt. (Tehát az $\mathbb{R}^n$ -ben igaz Bolzano-Weierstrass tétel végtelen dimenzióban már nem igaz.)

- (c) • Igazoljuk, hogy egy kompakt metrikus tér mindig teljes.

HF 2.2 Egy nagyon hasznos következménye a kompaktságnak (a következő órán majd mutatok rá alkalmazást):

- (a) •• Legyen $\{K_i : i = 1, 2, \dots\}$ kompakt halmazok egy családja valamely X metrikus térben úgy, hogy közülük bármely véges sok metszete nem üres. Bizonyítsuk be, hogy az összes metszete sem üres!
- (b) • Adjunk rá példát, hogy kompakt helyett $\mathbb{R}^d$ zárt részhalmazaival ez már nem igaz.

HF 2.3 •• Igazoljuk, hogy az $(\mathbb{R}^d, d_\infty)$, $(\mathbb{R}^d, d_2)$ és $(\mathbb{R}^d, d_1)$ metrikus terek homeomorfak egymással, ahol $d_p(x, y) = \|x - y\|_p$, $p = 1, 2, \infty$.

HF 2.4 •••

- (a) Legyen (X, d_X) egy ívszerűen összefüggő metrikus tér, azaz minden $x_0, x_1 \in X$ pontokhoz létezik folytonos görbe $\gamma : [0, 1] \rightarrow X$, melyre $\gamma(i) = x_i$, $i = 0, 1$. Legyen (Y, d_Y) egy (X, d_X) -szel homeomorf metrikus tér. Igazoljuk, hogy Y is ívszerűen összefüggő.
- (b) Bizonyítsuk be, hogy $\mathbb{R}$ és $\mathbb{R}^2$, mondjuk a $d_2 = \|x - y\|_2$ euklideszi metrikával, nem homeomorfak egymással! (Segítség: ez sokkal könnyebb, mint ha $\mathbb{R}^2$ és $\mathbb{R}^3$ lenne, szóval nem kell pld. definiálni a dimenzió fogalmát topologikusan. Hanem mondjuk lehetne az előző részt használni.)

HF 2.5 (Bónusz) Legyen $X = \{0, 1\}^{\mathbb{Z}}$. Az X -en hat a T eltolás: $(Tx)(i) = x(i + 1)$, minden $x = (x(i))_{i \in \mathbb{Z}} \in X$ -re.

- (a) •• Adjunk meg egy d metrikát X -en, ami azt tudja, hogy $d(x_n, x) \rightarrow 0$ pontosan akkor, ha x_n pontonként konvergál x -hez, azaz minden $i \in \mathbb{Z}$ -re létezik N , hogy minden $n > N$ -re $x_n(i) = x(i)$.
- (b) •• Bizonyítsuk be, hogy tetszőleges ilyen metrikával a T egy homeomorfizmus, de nem lehet izometria!
- (c) •• Igazoljuk, hogy $\{0, 1\}^{\mathbb{Z}}$ a fenti metrikával kompakt. (Tipp: használjuk a Cantor diagonális eljárás egy verzióját.)

3. HF: (Beadási határidő: 2015. okt. 2.)

HF 3.1 (Bónusz) A kompakt halmazok véges metszet tulajdonságáról szól ez a feladat.

- (a) •• Bizonyítsd be, hogy ha van egy végtelen fa (mint gráf), amiben minden csúcsnak véges sok szomszédja van, akkor van a fában végtelen hosszú egyszerű út (azaz ami egy csúcson legfeljebb egyszer mehet át).
- (b) • Mutass példát, hogy a véges fokszám feltétele nélkül ez már nem igaz.

HF 3.2 Ha már előszedtük az Ising modellt példaként, legyen egy feladat is róla. Az órainál kicsit általánosabban, $G(V, E)$ véges gráfon, β inverzhőmérsékleten, $h \in \mathbb{R}$ külső mágneses mezővel, egy $\sigma \in \{-1, +1\}^{V(G)}$ spin-konfiguráció energiája legyen

$$H(\sigma) := -h \sum_{x \in V(G)} \sigma(x) - \sum_{(x,y) \in E(G)} \sigma(x)\sigma(y),$$

a valószínűsége

$$\mathbb{P}_{\beta,h}[\sigma] = \frac{\exp(-\beta H(\sigma))}{Z_{\beta,h}},$$

ahol a

$$Z_{\beta,h} = \sum_{\sigma \in \{-1,+1\}^{V(G)}} \exp(-\beta H(\sigma))$$

mennyiség nem csak egy unalmas normalizáló faktor, hogy valószínűségi mértéket kapjunk, hanem egy csomó érdekes információt is kódol:

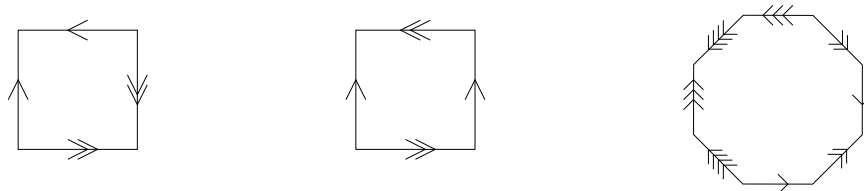

- (a) •• Igazold, hogy a $H(\sigma)$ teljes energia várható értéke és szórásnégyzete

$$\mathbb{E}_{\beta,h}[H] = -\frac{\partial}{\partial\beta} \ln Z_{\beta,h}, \quad \text{Var}_{\beta,h}[H] = -\frac{\partial}{\partial\beta} \mathbb{E}_{\beta,h}[H].$$

- (b) • Az átlagos szabad energia definíciója $f(\beta, h) := -(\beta|V|)^{-1} \ln Z_{\beta,h}$, a teljes magnetizációé pedig $M(\sigma) := |V|^{-1} \sum_{x \in V} \sigma(x)$. Igazold, hogy $\mathbb{E}_{\beta,h}[M] = -\frac{\partial}{\partial h} f(\beta, h)$.

HF 3.3 •• Milyen kétdimenziós topológikus sokaságokat kapunk a három esetben, ha a megfelelő oldalakat összeragasztjuk?

Miért nincs olyan a feladatok között, ahol háromszor is előfordulna ugyanaz az éljelzés?

Definíció: Volt órán, hogy ha M egy differenciálható sokaság, akkor mit jelent egy $f : M \rightarrow \mathbb{R}$ függvény simasága. Hasonlóképpen, egy $\{\varphi_\alpha, \alpha \in A\}$ atlisszal ellátott M sokaság, illetve egy $\{\psi_\beta, \beta \in B\}$ atlisszal ellátott N sokaság között egy $f : M \rightarrow N$ leképezést simának hívunk, ha a $\psi_\beta \circ f \circ \varphi_\alpha^{-1}$ leképezések, amikor értelmük van, mindig simák (végtelen sokszor diffhatóak). Továbbá, M és N **diffeomorfak**, ha létezik $f : M \rightarrow N$ bijekció, hogy f és f^{-1} is sima. (Nem trivi, de csak azonos dimenziós sokaságok lehetnek diffeomorfak, ugyanis már homeomorfak is csak akkor lehetnek.)

HF 3.4 Vegyük az $S^2 = \{(x_1, x_2, x_3) \in \mathbb{R}^3 : x_1^2 + x_2^2 + x_3^2 = 1\}$ (egység)gömb térképezését két térképpel, a $\varphi : S^2 \setminus \{\vec{E}\} \rightarrow \mathbb{R}^2$ és $\psi : S^2 \setminus \{D\} \rightarrow \mathbb{R}^2$ sztereografikus projekciókkal, az $\vec{E} = (0, 0, 1)$ északi, illetve $D = (0, 0, -1)$ déli sarokpontból, a szemközti póluson átmenő vízszintes síkra. (A képek nem korlátosak $\mathbb{R}^2$ -ben, hanem a teljes $\mathbb{R}^2$ -ek, de ez nem baj, hiszen az $\mathbb{R}^2$ is homeomorf az $\mathbb{R}^2$ nyílt gömbjével.)

- (a) •• Mutassuk meg, hogy $\varphi \circ \psi^{-1} : \mathbb{R}^2 \setminus \{(0, 0)\} \rightarrow \mathbb{R}^2 \setminus \{(0, 0)\}$ végtelen sokszor differenciálható leképezés, így ez a két térkép tényleg egy atlaszt alkot. (Útmutatás: használjunk polárkoordinátákat.)
- (b) •• Bizonyítsd, hogy az első sorbeli egyenlettel való megadás és az **implicit-fgv tétel** ad természetesen módon egy 2-dimenziós differenciálható struktúrát S^2 -n, amivel az $S^2 \rightarrow \mathbb{R}^3$ identikus beleképezés differenciálható lesz. (Segítség: először is, hány darab térkép legyen az atlaszban? Függvényképekre akarjuk fölívni a gömbfelszínt, nyílt értelmezési tartományokkal, és hát hány nyílt félgömbbel tudjuk lefedni a teljes gömbfelszínt?)
- (c) •• (Bónusz) Mutassuk meg, hogy az (a) és (b) részekben kapott két differenciálható sokaság (ugyanazon a topológikus sokaságon két különböző atlasz) egymással diffeomorf.

HF 3.5 A **Lie-csoport** fogalmát fogjuk most definiálni.

- (a) • Az $S^1 = \mathbb{R}/\mathbb{Z}$ körvonalon adjunk meg egy 1-dimenziós diffható sokaság struktúrát, hasonlóan az előző gyakorlathoz, mindegy, hogy az (a) vagy (b) módon.
- (b) • Ha M egy d -dim diffható sokaság, adjunk meg az $M \times M$ direkt szorzaton egy atlaszt, hogy egy $2d$ -dimenziós diffható sokaságot kapjunk, amivel az $M \times M \rightarrow M$ első illetve második koordinátára való projekciók simák lesznek.
- (c) • Az $S^1 = \mathbb{R}/\mathbb{Z}$ egy csoport is, a (mod 1) összeadással. Igazoljuk, hogy az $(x, y) \mapsto x+y \pmod{1}$ leképezés $S^1 \times S^1$ -ről S^1 -be, illetve az $x \mapsto -x \pmod{1}$ invertálás S^1 -ről S^1 -be, ezek sima leképezések a fenti diffható sokaság struktúrákkal. Pontosan ezt jelenti az, hogy S^1 egy Lie-csoport.

4. HF: (Beadási határidő: 2015. okt. 9.)

HF 4.1 (Bónusz) **Egy mátrixcsoport mint diffható sokaság.**

- (a) •• Vegyük az $S^3 = \{(x, y, z, v) \in \mathbb{R}^4 : x^2 + y^2 + z^2 + v^2 = 1\}$ egységgömböt. Az implicitfüggvény-tétel segítségével ez megint természetes módon egy 3-dimenziós differenciálható sokaság, és az $S^2 \rightarrow \mathbb{R}^3$ identikus beleképezés differenciálható. Hasonlóképpen, az

$$SU(2) := \left\{ A \in M_{2 \times 2}(\mathbb{C}) : \overline{A}^T A = I \text{ és } \det A = 1 \right\}$$

mátrixcsoport, mint $\mathbb{C}^4$ -nek, vagy inkább $\mathbb{R}^8$ -nak, öt darab egyenlettel definiált részhalmaza, természetes módon egy 3-dimenziós diffható sokaság. Igazoljuk, hogy az előző S^3 -mal diffeomorf!

- (b) •• Természetes módon $SU(2) \times SU(2)$ egy 6-dimenziós diffható sokaság, és az $SU(2) \times SU(2) \rightarrow SU(2)$, $(A, B) \mapsto AB$ mátrixszorzás, illetve az $A \mapsto A^{-1}$ invertálás differenciálható leképezések. Azaz $SU(2)$ egy **Lie-csoport**. Ezeket egyszerű de unalmas bizonyítani, nem ez a feladat. Hanem, hogy ezek szerint S^3 -on és $S^1 = \mathbb{R}/\mathbb{Z}$ -n van Lie-csoport struktúra, ellenben bizonyítsuk a sündisznó-fésülési tétel segítségével, hogy S^2 -n viszont nem létezhet Lie-csoport struktúra!

HF 4.2 Ha X és Y sima vektormezők M -n, akkor M minden p pontjában értelmezhetjük az alábbi lineáris operátorokat, melyek a (p kis környezetében értelmezett) f sima függvényeken hatnak: (i) $(XY)_p(f) = X_p(Y(f))$; (ii) $(YX)_p(f) = Y_p(X(f))$, (iii) $[X, Y]_p = (XY)_p - (YX)_p$. Mutassuk meg, hogy

- (a) •• $(XY)_p$ ugyan lineáris operátor (ellenőrizzük ezt is), de mégsem lehet egy V_p érintővektor, mert nem feltétlen teljesíti a Leibniz-féle $V_p(fg) = V_p(f)g + fV_p(g)$ szorzat-szabályt. (Segítség: ellenpélda már abban az esetben is van, amikor $M = \mathbb{R}^2$, X és Y parciális deriválások.)
- (b) • $[X, Y]_p$ -ra már teljesül a Leibniz-szabály. (Ebből következik, hogy az M -en kapunk egy $[X, Y]$ sima vektormezőt. Ezt az X és Y vektormezők kommutátorának vagy **Lie-zárójelének** is szokták nevezni.)
- (c) •• Adjunk meg valamely $\mathbb{R}^n$ -ben X és Y vektormezőket, melyekre $[X, Y] \neq 0$.

Megjegyzés: A Lie-csoportok egyik csodája, hogy a rajtuk vonuló érintővektormezők Lie-zárójelét algebrai módon is lehet definálni, a Lie-csoport struktúrából kiindulva. Ezért van mindkettő Sophus Lie-ről elnevezve.

Összefoglaló: Ha $f : M_1 \rightarrow M_2$ egy diffható leképezés n_i -dimenziós diffható sokaságok között, akkor a $D_p f : T_p M_1 \rightarrow T_{f(p)} M_2$ **derivált** az az a lineáris leképezés a megfelelő érintőterek között, mely a p ponton átmenő γ görbék egy szokásos egyirányba-menő ekvivalenciaosztályát az $f(\gamma)$ görbék ekvivalenciaosztályába viszi. (Könnyű látni, hogy ekvivalens görbéknek tényleg ekvivalens a képe, és hogy a kapott $D_p f$ leképezés tényleg lineáris.)

Na most, ha $f : (M_1, g_1) \rightarrow (M_2, g_2)$ egy diffeomorfizmus két Riemann-sokaság között, akkor egy globális definíciója az **izometriának** az, hogy teljesül rá, hogy $d_2(f(x), f(y)) = d_1(x, y)$ az indukált

$$d_i(x, y) := \inf \left\{ \int_0^1 \|\dot{\gamma}(t)\|_{g_i} dt : [0, 1] \xrightarrow{\gamma} M_i \text{ diffható, } \gamma(0) = x, \gamma(1) = y \right\}$$

metrikákkal. Egy lokális definíció, hogy a $D_p f$ derivált minden $p \in M_1$ pontban megőrzi a Riemann metrikus bilinéris formákat: $g_2(D_p f(v), D_p f(w)) = g_1(v, w)$, minden $v, w \in T_p M_1$ érintővektorpárra.

HF 4.3 *** Igazoljuk, hogy a két fenti definíciója az izometrikusságnak ekvivalens!

HF 4.4 ** Ahogy az előadáson volt, a $\mathbb{T}^2$ tóruszon két fajta Riemann-metrikát is könnyen el tudunk képzelni. Az első a lapos tórusz: a $\mathbb{T}^2 = \mathbb{R}^2/\mathbb{Z}^2$ faktorizálással az $\mathbb{R}^2$ -beli Euklideszi metrikát örökli. A második, hogy veszünk egy $\mathbb{T}^2 \rightarrow \mathbb{R}^3$ úszógumi-beágyazást, ez beágyazza a $T_x\mathbb{T}^2$ érintősíkok mindegyikét is $\mathbb{R}^3$ -ba, és megszorítjuk a háromdimenziós Riemann-metrikát ezekre az érintősíkokra. Magyarul, két $\mathbb{T}^2 \subset \mathbb{R}^3$ -beli pont távolsága az őket a tóruszon összekötő görbék $\mathbb{R}^3$ -beli hosszának infimuma. Igazoljuk, hogy egy lapos tórusz egyetlen úszógumi-tórussszal sem izometrikus. (Segítség: nézhetjük például a legrövidebb összehúzhatatlan köröket az egyik illetve másik esetben.)

HF 4.5 ** Legyen $\mathbb{D} \subset \mathbb{C} = \mathbb{R}^2$ a nyílt egységkörlemez, és tekintsük a következő Riemann-metrikát:

$$g(v, w) := \frac{4(v, w)_{\text{Eucl}}}{(1 - \|z\|_{\text{Eucl}}^2)^2}, \quad \text{ha } v, w \in T_z\mathbb{D}.$$

Ez a Bolyai-féle **hiperbolikus sík** Poincaré-féle körmodellje.

Legyen $x < y \in \mathbb{R}$ két pont $\mathbb{D} \cap \mathbb{R}$ -ből, és $\gamma : [0, 1] \rightarrow [x, y]$ egy sima monoton növekvő görbe x és y között, aminek a képe végig $\mathbb{R}$ -ben marad. Számoljuk ki γ hiperbolikus hosszát! (Figyelem! Sok ilyen görbe van, mert ide-oda változó sebességgel járhatjuk be az $[x, y]$ szakaszt. Számít, hogy melyik ilyen görbének számoljuk a hosszát?)

5. HF: (Beadási határidő: 2015. okt. 30.)

HF 5.1 A Poincaré rekurrencia tétel bizonyítását órán hibásan mondtam el. Tényleg:

- (a) ** Mutassunk példát arra, hogy ha a $T : M \rightarrow M$ endomorfizmus nem invertálható, $A \subset M$ és

$$B := \{x \in A \mid T^n x \notin A (n = 1, 2, \dots)\}$$

az A halmaz soha vissza nem térő pontjainak halmaza, akkor a $B, T(B), T^2(B), \dots$ halmazok nem feltétlenül lesznek páronként diszjunktak.

- (b) • Mutassuk meg, hogy a $B, T^{-1}(B), T^{-2}(B), \dots$ halmazok viszont kénytelenek páronként diszjunktak lenni.
 (c) • Vonjuk le a következtetést, hogy ha a μ valószínűségi mérték invariáns T -re, akkor $\mu(B) = 0$.

HF 5.2 *Dinamika hatása mértéken*

- (a) • Legyen az $M = [0, 1]$ fázistéren $T : M \rightarrow M$ dinamika: $Tx := x^2$. Legyen a μ mérték abszolút folytonos M -en (Lebesgue-re nézve), de nem feltétlenül invariáns T -re. Például legyen $\rho(x) = 2 - 2x$ a μ sűrűségfüggvénye (ami ugye annyit jelent, hogy $\mu(B) = \int_B \rho(x) dx$). $T^*\mu$ -vel jelöltük a μ előretoltját T -vel, vagyis azt a mértéket, amire $(T^*\mu)(B) = \mu(T^{-1}(B))$. Mi lesz $T^*\mu$ sűrűségfüggvénye?
 (b) • Vajon van olyan abszolút folytonos mérték, ami erre a T -re invariáns?

HF 5.3 (Bónusz) Legyen $(M, \mathcal{F}, T, \mu)$ endomorfizmus és $n \in \mathbb{N}$.

- (a) ** Mutassuk meg, hogy ha T^n ergodikus (μ -re nézve), akkor T is ergodikus.
 (b) • Mutassuk meg, hogy ennek megfordítása általában nem igaz. (*Tipp: röhejesen egyszerű dinamikai rendszerre is gondolhatunk.*)

HF 5.4 *A körvonal forgatása és a Weil tétel.* Tekintsük az $S := \mathbb{R}/\mathbb{Z}$ fázistérrel, ami egy körvonal (vagy ha tetszik, az 1-dimenziós tórusz, vagy az egységintervallum periodikus határfeltétellel), a Lebesgue mértékkel és a $T : x \mapsto x + \alpha$ leképezéssel, ahol $\alpha \in \mathbb{R}$. Nem nehéz bebizonyítani (de most nem ez a feladat), hogy T endomorfizmus, ami

pontosan akkor ergodik, ha α irracionális. Ez a Birkhoff ergodtétel szerint azt jelenti, hogy ha α irracionális és $f : S \rightarrow \mathbb{R}$ Lebesgue-integrálható, akkor

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \sum_{k=1}^n f(T^k x) = \int_S f \, d\text{Leb}$$

teljesül *Lebesgue-majdnem minden* $x \in S$ -re.

Weil tétele szerint viszont, ha f -et $f = \mathbf{1}_I$ -nek választjuk, ahol $I \subset S$ egy intervallum, akkor ennél több is igaz:

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \sum_{k=1}^n \mathbf{1}_I(T^k x) = \text{Leb}(I)$$

teljesül *minden* $x \in S$ -re, ha α irracionális. A bizonyítása ennek se nehéz, de most nem ez a feladat.

- (a) • Mennyi $\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \sum_{k=1}^n \sin^2(x+k)$ értéke tipikus x -re?
- (b) • Mennyi $\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \sum_{k=1}^n \sin^2(k)$? (Tipp: ez az előzőnek könnyű következménye: lehet analízissel, azaz $x \rightarrow 0$ limeszszel, vagy algebrai identitásokkal is támadni. De a limeszfölcserélést meg kell ám indokolni!)
- (c) •• (egy Arnold-feladat:) Tekintsük az $1, 2, 4, \dots, 2^n, \dots$ számok 10-es számrendszerbeli alakjainak első számjegyeit. Előfordul a 7? Hát a 8? Melyik a gyakoribb? (Tipp: $\log_{10} 2$ irracionális.)

HF 5.5 •• *Gauss leképezés.* Tekintsük a $T : (0, 1] \rightarrow (0, 1]$, $Tx := \frac{1}{x} \pmod{1}$ leképezést. (Vagyis Tx legyen az $\frac{1}{x}$ törtrésze, hacsaknem ez 0 lenne, mert akkor Tx legyen 1.) Mutassuk meg, hogy erre a leképezésre invariáns az a valószínűségi mérték $(0, 1]$ -en, aminek a sűrűségfüggvénye (a Lebesgue-re nézve) $\frac{\text{const}}{1+x}$. (Mennyi a konstans?)

6. HF: (Beadási határidő: 2015. nov. 6.)

HF 6.1 Szemléltessük az alábbi vektormezőket és az általuk generált diffeomorfizmus folyamokat (avagy egyparaméteres csoporthatásokat).

- (a) •• Tekintsük $\mathbb{R}^3$ -n a

$$\Theta(t, \underline{x}) = \begin{pmatrix} \cos at & 0 & \sin at \\ 0 & 1 & 0 \\ -\sin at & 0 & \cos at \end{pmatrix} \begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \\ x_3 \end{pmatrix}; \quad \underline{x} = \begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \\ x_3 \end{pmatrix} \in \mathbb{R}^3; \quad t \in \mathbb{R}$$

egyparaméteres csoporthatást, ahol $a > 0$ tetszőleges paraméter. Igazoljuk, hogy tényleg csoporthatás t -ben, azaz $\Theta(t+s, \underline{x}) = \Theta(s, \Theta(t, \underline{x}))$. Milyen vektormező generálja $\Theta(t, \underline{x})$ -t? (Azaz, micsoda $V_{\underline{x}} := \frac{d}{dt} \Theta(t, \underline{x})|_{t=0}$?) Mutassuk meg, hogy ez a csoporthatás természetes módon megszorítható S^2 -re: $\underline{x} \in S^2$ (azaz $|\underline{x}| = 1$) esetén $\Theta(t, \underline{x}) \in S^2$, $\forall t \in \mathbb{R}$. Szemléltessük a vektormezőt és a csoporthatást is S^2 -n.

- (b) •• Tekintsünk $\mathbb{T}^2$ -re úgy, mint a $[0, 1] \times [0, 1]$ egységnégyzetre, melynek a szemközti oldalait azonosítjuk. Így az (azonosított) négyzetoldalaktól eltekintve az (x_1, x_2) , $0 < x_1 < 1$, $0 < x_2 < 1$ koordináták egy térképezését adják $\mathbb{T}^2$ -nek. Legyenek az X és az Y vektormezők ezen a térképen $X = \frac{\partial}{\partial x_1} + 5 \frac{\partial}{\partial x_2}$, illetve $Y = \frac{\partial}{\partial x_1} + \sqrt{5} \frac{\partial}{\partial x_2}$ (ezek a teljes $\mathbb{T}^2$ -re folytonos módon kiterjeszthetők). Milyenek lesznek a generált egyparaméteres csoporthatások pályái? (Hasonlítsuk össze X és Y pályáit.)

HF 6.2 • Ha $\varphi : M \rightarrow \mathbb{R}$ egy sima leképezés egy diffható sokaságról, akkor definiáltuk korábban a $D\varphi : TM \rightarrow T\mathbb{R}$ derivált leképezést. Ha $X \in T_pM$ egy érintővektor, kapunk ezzel egy $D\varphi(X) \in T_q\mathbb{R}$ érintővektort, avagy q -beli derivációt, ahol $q = \varphi(p)$. Másrészt, mivel most φ valós értékű, lehet nézni az $X_p\varphi$ irányszerinti deriváltat is. Igazoljuk, hogy ez a kettő ugyanaz, abban az értelemben, hogy tetszőleges $f : \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$ sima függvényre

$$D\varphi(X)_q f = X_p\varphi \cdot f'(q).$$

Szokták $D\varphi$ -t, ebben a specilális esetben, amikor $\mathbb{R}$ a képtér, $d\varphi$ -vel is jelölni. Például a következő példában.

Definíció: **Differenciál k -formának** hívjuk a sima alternáló k -kovektor mezőket, azaz minden $p \in M$ -re van egy $\omega_p : (T_pM)^k \rightarrow \mathbb{R}$ multilineáris leképezésünk, ami bármely két inputvektorát felcserélve -1 -szeresére változik, és ami p -ben sima, azaz tetszőleges $X_1, \dots, X_k$ sima érintővektormezőik esetén a $p \mapsto \omega_p(X_1(p), \dots, X_k(p))$ leképezés is sima. Pld ha $f : M \rightarrow \mathbb{R}$ sima függvény, akkor df egy 1-forma, bár mondjuk az alternálás feltétele itt üresen teljesül. Ha pedig M m -dimenziós, akkor a seholnemnulla m -formákat (azaz nincs olyan pont, ahol a null-leképezés lenne) **térfogati formának** hívjuk.

Na most, ha adottak α és β differenciál k - és ℓ -formák, akkor lehet belőlük a $\wedge$ **külső szorzás** segítségével egy $k + \ell$ -formát csinálni:

$$\alpha \wedge \beta(X_1, \dots, X_{k+\ell}) = \frac{1}{k!\ell!} \sum_{\sigma \in S_{k+\ell}} \text{sgn}(\sigma) \alpha(X_{\sigma(1)}, \dots, X_{\sigma(k)}) \beta(X_{\sigma(k+1)}, \dots, X_{\sigma(k+\ell)}),$$

ahol $S_{k+\ell}$ az összes permutáció halmaza $k + \ell$ elemen. Könnyű látni, hogy alternáló multilineáris leképezésekből külső szorzással valóban alternáló multilineáris leképezést kapunk.

HF 6.3 (a) • Igazoljuk, hogy a művelet asszociatív: $(\alpha \wedge \beta) \wedge \gamma = \alpha \wedge (\beta \wedge \gamma)$.

(b) • Legyen V háromdimenziós vektortér, e_1, e_2, e_3 a V egy bázisa (gondolhatunk pld $\mathbb{R}^3$ -re és benne a standard bázisra), f_1, f_2, f_3 pedig ennek a duális bázisa, azaz $f_i(e_j) = \delta_{i,j}$. Az előző pontból következik, hogy ekkor $f_1 \wedge f_2 \wedge f_3$ egy térfogati forma, melyre $f_1 \wedge f_2 \wedge f_3(e_1, e_2, e_3) = 1$. Legyen továbbá v_1, v_2, v_3 a V vektortér egy másik bázisa: ekkor létezik egy A_{ij} 3×3 -as invertálható mátrix, melyre $v_i = \sum_{j=1}^3 A_{ij}e_j$. Mutassuk meg, hogy $f_1 \wedge f_2 \wedge f_3(v_1, v_2, v_3) = \det A$, ahol $\det A$ az A mátrix determinánsa.

(c) • Igazoljuk, hogy ha V m -dimenziós, akkor $n > m$ esetén nincsen rajta nemnulla alternáló n -változós multilineáris forma.

Megjegyzés: Egy M^m sokaság minden $U \subset M$ térképén lehet így lokálisan egy $dx_1 \wedge \dots \wedge dx_m$ térfogati formát definiálni, és ezzel lehet az $\int_U f(x_1, \dots, x_m) dx_1 \wedge \dots \wedge dx_m$ integrált definiálni. Hogy ezekből a lokális térfogati formákból össze lehet-e varrni egy seholnemnulla térfogati formát az M -en, az attól függ, hogy az M irányítható-e.

Összefoglalás: Adott egy Riemann sokaság (M, g) , és egy $\gamma : [0, 1] \rightarrow M$ sima görbe. A görbe mentén történő **Levi-Civita párhuzamos eltolás** az az a lineáris $\tau_t : T_{\gamma(0)}M \rightarrow T_{\gamma(t)}M$ leképezés, ami két dolgot tud: megőrzi a Riemann-metrikát és torziómentes. Ezeket most nem definiálok, mert két-dimenziós sokaság esetén ez arra egyszerűsödik, hogy tetszőleges $v \in T_{\gamma(0)}M$ vektorra a $\tau_t v$ eltolts és a $\gamma'(t)$ irányvektor előjeles bezárt szöge, avagy a

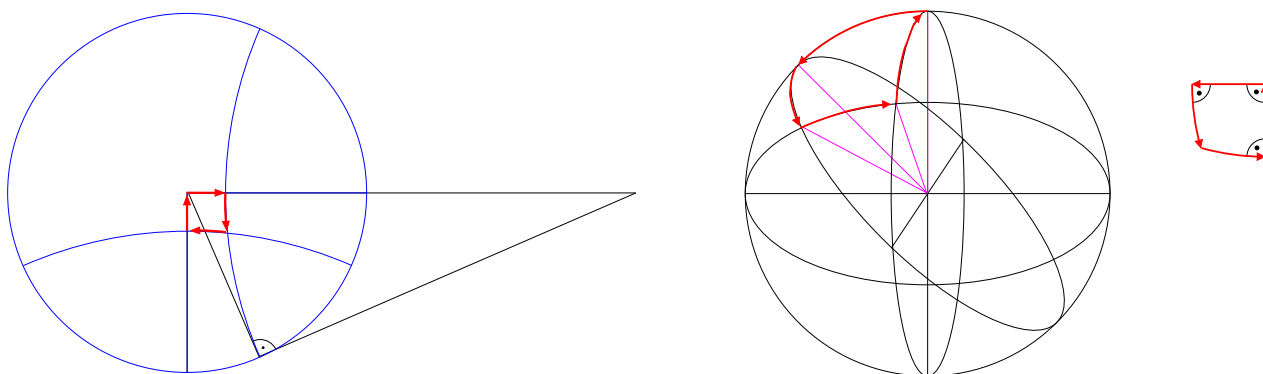
$$\frac{g_{\gamma(t)}(\tau_t v, \gamma'(t))}{\|\gamma'(t)\|_g}$$

normált belsőszorzat, állandó.

Na most, vegyünk két merőleges $u, v \in T_p M$ egységvektort, és a p környezetében egy térképezést, aminél a p -ból induló koordinátavonalak közül kettő az u, v irányokba indul. Vegyük a térképen az ezen koordinátavonalak által megadott ε oldalhosszú négyzetet, majd ennek a $\gamma[0, \varepsilon]$ képét M -en. Most legyen $\tau_\varepsilon : T_p M \rightarrow T_p M$ az a forgatás, amit úgy kapunk, hogy egy w érintővektort körbetolunk párhuzamosan ezen a $\gamma[0, \varepsilon]$ görbén, és legyen

$$K(u, v)w := \lim_{\varepsilon \rightarrow 0} \frac{\tau_\varepsilon w - w}{\varepsilon^2}.$$

Nem nehéz igazolni (de nem ez lesz a feladat), hogy ez egy (1,3)-tenzor, azaz tetszőleges $u, v, w \in T_p M$ vektorokra és $\ell \in T_p^* M$ kovektorra ad egy $\ell(K(u, v)w)$ számot, mind a négy változójában lineáris módon, és ráadásul a koordinátázástól függetlenül. Ezt hívják **Riemann görbületi tenzornak**, és lényegében ezt fogjuk kiszámolni a következő két egyszerű példán.

HF 6.4 (a) •• Vegyük az r sugarú gömb felszínén, S_r^2 -en a szokásos g Riemann metrikát, ami az $\mathbb{R}^3$ -be ágyazásból származik, a főkör geodetikussal. Vegyük továbbá két merőleges $u, v \in T_0$ egységvektort a 0-val jelölt északi sarkon, és a 0 környezetében a sztereografikus projekcióval való térképezést, aminél a 0-ból induló koordinátavonalak az u, v irányokba indulnak. Most a térképről a $[0, \varepsilon]^2$ négyzetlap határának a képe az S_r^2 -en a jobboldali ábrán látható piros geodetikus négyszög lesz. Ezen a γ_ε -on vesszük a Levi-Civita körbetolást. Számoljuk ki a **Ricci görbületnek** nevezett $(K(u, v)u, v)_g$ értéket! Vegyük észre, hogy egy r -től függő pozitív számot kaptunk, ami az S_r^2 görbületét méri.

Megjegyzés: Eszerint az S^2 nemnulla görbülete részben az $SO(3)$ forgatáscsoport nemkommutativitása miatt van.

(b) •• Mint HF 4.5-ben, $(\mathbb{D}, g)$ a hiperbolikus sík körmodellje. Legyen $u, v \in T_0 \mathbb{D}$ két merőleges egységvektor, és legyen γ_ε az u és v irányokba induló ε hosszú geodetikus darabok által feszített geodetikus négyszög az ábra bal oldalán. Számoljuk ki megint a $(K(u, v)u, v)_g$ értéket! Vegyük észre, hogy ez negatív: a körbetolás a v -vel ellenkező irányba forgatja el u -t.

7. HF: (Beadási határidő: 2015. nov. 13.)

HF 7.1 ••• Alább három Markov lánc szóban, és három eloszlás. Válassz a háromból kettőt, és írd föl a láncok állapottereit, átmenetvalószínűségeit, és igazold, hogy a megfelelő eloszlások stacionáriusak.

(a) n , körben elhelyezett urnában k golyó közül minden másodpercben egyet véletlenszerűen kisorsolunk, és azt az óramutató irányába eső szomszéd urnába áthelyezzük, amennyiben az üres. Ha nem üres, akkor nem csinálunk semmit. **Fermi-Dirac eloszlás:** k golyót véletlenszerűen elosztunk $n \geq k$ urnába úgy, hogy mindegyik urnába legfeljebb egy kerülhet.

- (b) n , körben elhelyezett urnában k golyó közül minden másodpercben egyet véletlenszerűen kisorsolunk, és azt az óramutató irányába eső szomszéd urnába áthelyezzük. **Maxwell-Boltzmann eloszlás:** k megkülönböztethető golyót véletlenszerűen elosztunk n urnába.
- (c) n , körben elhelyezett urna közül minden másodpercben egyet véletlenszerűen kisorsolunk, és egy abban levő golyót – ha van – az óramutató irányába eső szomszéd urnába áthelyezzük. **Bose-Einstein eloszlás:** k megkülönböztethetetlen golyót véletlenszerűen elosztunk n urnába.

HF 7.2 A Médiarendőrség a TV-nézéssel kapcsolatban a következő állapotokat figyelte meg: 1 (sosem néz TV-t), 2 (csak közszolgálati műsorokat néz), 3 (gyakran TV-zik), 4 (TV-függő), 5 (agyhalott). Ezen állapotok közti átmeneteket egy Markov láncsal lehet modellezni, melynek átmenetmátrixa

$$\begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0.6 & 0 & 0.4 & 0 & 0 \\ 0.3 & 0 & 0.3 & 0.1 & 0.3 \\ 0 & 0 & 0.4 & 0.4 & 0.2 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 1 \end{pmatrix}.$$

Tehát pld. közszolgálati-rajongó senki nem lesz csak úgy — arra születni kell.

- (a)•• 2-es állapotból indulva, mi a valószínűsége, hogy az 5-ös állapot előbb bekövetkezik, mint a 1-s, azaz, hogy egy közszolgálati műsorokat néző agyhalottként végzi?
- (b)•• Várhatóan mennyi ideig tart amíg egy közszolgálati műsorokat néző leszokik a TV-zésről, vagy pedig eléri az agyhalott állapotot? (Segítség: az elérési valószínűségekhez hasonlóan föl lehet írni egy rekurziót az első lépés szerint. Csak ne felejtsük el, hogy az első lépés az már egy lépés!)

HF 7.3 Vegyünk egy Markov-láncot egy megszámlálható X állapottéren, $P = (p(x, y))_{x, y \in X}$ átterési mátrixszal, π stacionárius mértékkel, és tekintsük az

$$(f, g)_\pi := \sum_{x \in X} f(x) g(x) \pi(x)$$

skalárszorzatot $f, g : X \rightarrow \mathbb{R}$ függvényekre. Persze a P mátrix hat az $L^2(X, \pi)$ függvénytéren:

$$(Pf)(x) := \sum_{y \in X} p(x, y) f(y).$$

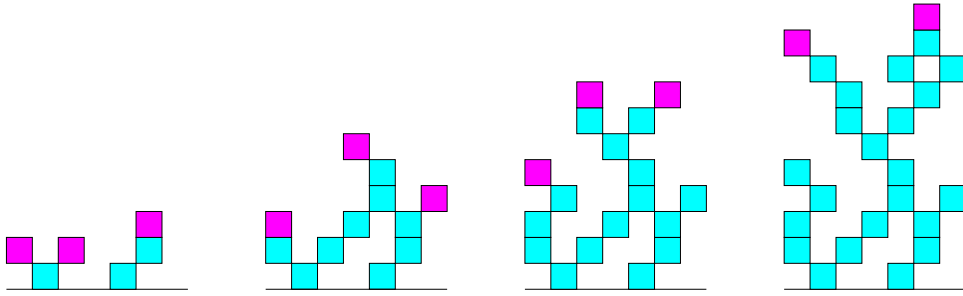
- (a) •• Igazoljuk, hogy π pontosan akkor egy **reverzibilis** mérték, azaz tudja azt, hogy

$$\pi(x) p(x, y) = \pi(y) p(y, x), \quad \forall x, y \in X,$$

ha P önadjungált: $(Pf, g)_\pi = (f, Pg)_\pi$ minden $f, g \in L^2(X, \pi)$ -re.

- (b) •• Igazoljuk, hogy egy reverzibilis mérték stacionárius is, és, hogy adott Markov láncra globális konstans faktortól eltekintve legfeljebb egy reverzibilis mérték van. Ha a kezdőpont X_0 egy π reverzibilis valószínűség szerint van választva, akkor tetszőleges $k \in \mathbb{N}$ -re az $(X_0, X_1, \dots, X_k)$ vektor eloszlása megegyezik az $(X_k, X_{k-1}, \dots, X_0)$ vektorával. Egy Markov láncot akkor hívunk reverzibilisnek, ha létezik reverzibilis mértéke.

HF 7.4 (Bónusz) ••• A Tetris játék egy egyszerű változata: a $[0, K]$ intervallum (mod K), azaz egy kör, egyenletesen választott véletlen $[i, i+1]$ szakaszaira ($i = 0, 1, \dots, K-1$) egységnégyzetek esnek, amiknek ragacsos a sarka. Legyen R_t a tető mérete t darab négyzet leesése után: azon négyzetek, amik eshettek volna utoljára. Igazoljuk, hogy $\lim_{t \rightarrow \infty} \mathbb{E}R_t = K/3$.

Bocs, ezen az ábrán az intervallumon, nem pedig a körön történik a folyamat.

HF 7.5 (Bónusz) **•••** Adjunk példát egy korlátos fokú végtelen $G(V, E)$ gráfra (akár fa is lehet), ami „nagy” abban az értelemben, hogy exponenciális térfogatnövekedésű, azaz létezik $c > 0$ és $q > 1$, hogy minden $x \in V$ csúcsára és minden n -re az x -ből legfeljebb n hosszú úttal elérhető csúcsok száma legalább cq^n , viszont bolyongás szempontjából kicsi: rekurrens.

Megjegyzés: A Pólya-tétel egy általánosítása, hogy minden tranzitív (homogénnek is szokták hívni: minden pontjából ugyanúgy néz ki) gráf, melynek térfogatnövekedése négyzetesebbnél nagyobb, az tranzitív. Azaz most nagyon ne tranzitív példát keressünk.

8. HF: (Beadási határidő: 2015. nov. 20.)

Definíció: Legyenek A és Z egy véges élsúlyozott $G(V, E, c)$ gráf diszjunkt csúcsrészhalmazai, és adott rajtuk $f|_A = \alpha$ és $f|_Z = \beta$, ahol $\alpha > \beta$. Vegyük ennek az f harmonikus kiterjesztését az egész V -re, és legyen $i = \nabla f$ az elektromos áram, ami A -ból Z -be folyik. Az

$$\|i\| := \sum_{x \in A, y \in V} i(x, y) = \sum_{x \in V, y \in Z} i(x, y)$$

mennyiséget az áram erősségének hívjuk. Világos, hogy az

$$\mathcal{R}(A \leftrightarrow Z) := \frac{\alpha - \beta}{\|i\|}$$

hányados független az $\alpha > \beta$ értékektől. Ezt hívják az A és Z közötti **eredő ellenállásnak**. Az inverze, $\mathcal{C}(A \leftrightarrow Z) := 1/\mathcal{R}(A \leftrightarrow Z)$ az **eredő konduktancia**.

HF 8.1 **••** Mutassuk meg, hogy hálózatok sorbakötésekor az eredő ellenállás összeadódik, míg párhuzamos összekötéskor az eredő konduktancia adódik össze.

HF 8.2 (Bónusz) Legyen $Z \subset V$ úgy, hogy $V \setminus Z$ véges, és legyen $o \notin Z$, ahonnan egy bolyongást indítjuk, amit Z -ben megölünk. Legyen

$$G^Z(o, y) := \mathbb{E}_o[\text{hányszor vagyunk } y\text{-ban mielőtt } Z\text{-t elérnénk}],$$

- Igazoljuk, hogy $f(x) := G^Z(o, x)/C_x = G^Z(x, o)/C_o$ harmonikus minden $x \notin Z \cup \{o\}$ pontban, ahol $C_x = \sum_y c(x, y)$.
- Igazoljuk, hogy a ∇f áram erőssége pontosan 1. (Tipp: igazoljuk először, hogy $z \in Z$ -re $\nabla f(x, z)$ pont annak a valószínűsége, hogy az (x, z) élen keresztül érjük el Z -t.)
- Az előző pont és a geometriai eloszlás várható értékének segítségével bizonyítsuk az eredő konduktancia következő valszámos jelentését: $\mathcal{C}(o \leftrightarrow Z) = C_o \mathbb{P}_o[\tau_Z < \tau_o^+]$, ahol τ_o^+ az első pozitív pillanat, hogy o -ban vagyunk.

HF 8.3 **••** Adott véges élsúlyozott gráf $G(V, E, c)$, és egy $f : U \rightarrow \mathbb{R}$ függvény egy $U \subset V$ részhalmazon. Igazold, hogy f -nek a teljes V -re való kiterjesztései közül az $\mathcal{E}(\nabla f)$

Dirichlet-energiát minimalizáló egyetlen függvény minden $V \setminus U$ pontban harmonikus a c súlyok szerint. (Tipp: a $\varphi(x) = \sum_i (x - a_i)^2$ parabolára mi a $\varphi'(x) = 0$ megoldása?)

Most pedig néhány eddiginek a folytonos változata. Ha kell emlékeztető többváltozós kalkulusból, lásd a feladatsor végén.

HF 8.4 ••• Legyen $D \subset \mathbb{R}^n$ egy kompakt tartomány. Igazolandó, hogy a

$$\begin{cases} -\Delta u = f & D\text{-n,} \\ u = g & \partial D\text{-n} \end{cases}$$

peremfeltételes Poisson egyenlet egyetlen u megoldására $I(u) = \min\{I(w) : w \in \mathcal{A}\}$, ahol

$$I(w) := \int_D \frac{1}{2} \|\nabla w(x)\|^2 - w(x)f(x) \, dx$$

energia, és $\mathcal{A} := \{w : D \rightarrow \mathbb{R} \text{ differenciálható, } w|_{\partial D} = g\}$.

Segítség: ha u megoldás és $w \in \mathcal{A}$, akkor $0 = \int_D (-\Delta u - f)(u - w) \, dx$. Erre engedjük rá az alábbi kalkulus összefoglalóból a (C) formulát, majd használjuk (és igazoljuk!) a $|\langle \nabla u, \nabla w \rangle| \leq \frac{\|\nabla u\|^2 + \|\nabla w\|^2}{2}$ egyenlőtlenséget.

Fordítva, ha u minimalizálja az energiát, akkor tetszőleges $w \in \mathcal{A}$ függvényre a $t = 0$ pont minimalizálja az $i(t) := I(u + tw)$ függvényt, így $i'(0) = 0$, minden w -re, ami adni fogja, hogy u megoldás kell, hogy legyen.

HF 8.5 **Harmonikus függvények középérték-tulajdonsága.** Jelölje $|\partial B(x, r)|$ az x körüli r sugarú gömbfelület felszínét. Bizonyítsuk be az előadáson említett két **középérték-tulajdonság** közül az erősebbet, kétféleképpen:

1. Tétel. *Ha u harmonikus az $U \subset \mathbb{R}^n$ nyílt halmazon és $B(x, r) \subset U$, akkor*

$$u(x) = \frac{1}{|\partial B(x, r)|} \int_{\partial B(x, r)} u(y) \, dS(y),$$

vagyis a függvényérték a gömb középpontjában éppen a felületen felvett értékek átlaga.

(a) •• Kalkulussal. Rögzített x mellett tekintsük a

$$\varphi(r) := \frac{1}{|\partial B(x, r)|} \int_{\partial B(x, r)} u(y) \, dS(y)$$

függvényt.

- i. $\varphi(r)$ képletében végezzünk el egy integrál-helyettesítést úgy, hogy utána az integrálási tartomány már ne függjön r -től (legyen mondjuk $\partial B(0, 1)$).
  - ii. Most már számolhatjuk $\varphi'(r)$ -t az integrál alá bederiválva.
  - iii. Alkalmazzuk a lenti (C) vagy (D) formulát.
- (b) ••• Konceptuálisan:
- i. Mutassuk meg (egyszerűen, kézzel kiszámolva), hogy a Laplace egyenlet forogásinvariáns $\mathbb{R}^n$ -ben: ha $\Delta u = 0$ és O egy $n \times n$ ortogonális mátrix, akkor $v(x) := u(Ox)$ is megoldja a Laplace egyenletet.
  - ii. Ez alapján igazoljuk, hogy az x -ből nézett harmonikus mérték a $\partial B(x, r)$ gömbfelületen az egyenletes valószínűségi mérték.

Kalkulus alapok (A) Gauss-Green, avagy Newton-Leibniz többdimenzióban:

$$\int_U u_{x_i} dx = \int_{\partial U} u \nu^i dS,$$

ahol u_{x_i} parciális deriválás, ν^i a ∂U -ben kifelé mutató normálvektor i -edik koordinátája, S pedig a felületi mérték.

(B) u helyett uv -re alkalmazva az előzőt:

$$\int_U u_{x_i} v dx = - \int_U uv_{x_i} dx + \int_{\partial U} uv \nu^i dS,$$

a parciális integrálás formulája.

(C) uv helyett $u_{x_i}v$ -re alkalmazva az előzőt, majd i -re szummázva:

$$\int_U (\Delta u)v dx = - \int_U \langle \nabla u, \nabla v \rangle dx + \int_{\partial U} \frac{\partial u}{\partial \nu} v dS,$$

ahol $\langle x, y \rangle$ a skalárszorzat.

(D) Egy $V = (V_1, \dots, V_d)$ vektormező koordinátáira alkalmazva a Gauss-Greent, majd szummázva:

$$\int_U \operatorname{div} V dx := \int_U \sum_{i=1}^d \frac{\partial V_i}{\partial x_i} dx = \int_{\partial U} \langle V, \nu \rangle dS =: \operatorname{flux}_{\partial U} V,$$

ami Gauss divergencia-tétele.

9. HF: (Beadási határidő: 2015. dec. 4.)

HF 9.1 ••• Tört-lineáris leképezések. Tört-lineáris leképezésnek nevezzük a

$$w(z) = \frac{az + b}{cz + d}$$

alakú leképezéseket, ahol a, b, c, d komplex számok és a tört nem egyszerűsödik egy konstans függvényre — vagyis $ad \neq bc$. Egy ilyen leképezés értelmezési tartománya a komplex számsík, kivéve az egyetlen $P = -\frac{d}{c}$ pontot (amit a végtelenbe visz). Ezen a tartományon a leképezés természetesen holomorf, és könnyen ellenőrizhetően konformis is.

Cél: Igazolni akarjuk, hogy a tört-lineáris leképezések a sík minden egyenesét és minden körét egyenesbe vagy körbe viszik át.

(a) Lássuk be, hogy a valós síkon minden kör és egyenes egyenlete

$$A(x^2 + y^2) + Bx + Cy + D = 0$$

alakba írható. Fordítva, minden ilyen egyenlet egyenest vagy kört ír le, amennyiben $B^2 + C^2 > 4AD$.

(b) Írjuk fel a $z = x + iy \mapsto 1/z$ leképezés valós és képzetes részét. Ennek segítségével igazoljuk a $z \mapsto 1/z$ speciális esetre a célt. Igazoljuk a célt a komplex affin transzformációkra is: $z \mapsto pz + q$; $p, q \in \mathbb{C}$, $p \neq 0$.

(c) Állítsunk elő minden törtlineáris leképezést $z \mapsto 1/z$ és $z \mapsto pz + q$ leképezések komponálásaként, és ezzel érjük el a végcélt.

HF 9.2 Dirichlet-feladatot fogunk megoldani a $\mathbb{H}$ felső félsíkon: adott a $\partial\mathbb{H} = \mathbb{R}$ határon egy nem feltétlen folytonos valós f függvény, és keresünk $\mathbb{H}$ belsejében olyan harmonikus u függvényeket, melyek a határhoz közelítve f -hez tartanak.

- (a) •• Adjuk meg az egyetlen korlátos $u_{a,b}(z)$ megoldását az

$$f(x) = \begin{cases} 1^\circ\text{C}, & \text{ha } a < x < b, \\ 0^\circ\text{C}, & \text{egyébként,} \end{cases}$$

Dirichlet-problémának. (Segítség: olyat már megoldottunk, hogy egy szögtartomány két szárán két különböző konstans volt a határfeltétel. Ezt a 180 fokos szögtartományra is meg tudjuk csinálni. Ezután használjuk a Laplace operátor linearitását.) Mik a megoldás izotermái?

- (b) • Számoljuk ki a $\varphi_z^{\mathbb{H}}(a) := \lim_{\varepsilon \rightarrow 0} \frac{u_{a,a+\varepsilon}(z)}{\varepsilon}$ deriváltat, és írjuk fel ennek segítségével általános folytonos f peremfeltételre az u kiterjesztést. Azaz vegyük észre, hogy ez a $\varphi_z^{\mathbb{H}}(a)$ pont a $\partial\mathbb{H}$ határ z -ből nézett $\nu_z^{\mathbb{H}}$ harmonikus mértékének $\frac{d\nu_z^{\mathbb{H}}(a)}{da}$ sűrűségfüggvénye. (Segítség a számoláshoz: Cauchy eloszlást kell kapnunk.)
- (c) •• Keressünk egy tört-lineáris g_z leképezést, ami $\mathbb{H}$ -t a $\mathbb{D}$ egységkörlapra viszi úgy, hogy a tetszőlegesen rögzített $z \in \mathbb{H}$ pont képe a $0 \in \mathbb{D}$ origó. Számoljuk ki a $\nu_z^{\mathbb{H}}$ harmonikus mérték képét g_z mellett, azaz a

$$\varphi_0^{\mathbb{D}}(u) = \frac{\varphi_z^{\mathbb{H}}(g_z^{-1}(u))}{|g'(g_z^{-1}(u))|}$$

sűrűségfüggvényt. Igazából már a HF 8.5-ből tudjuk, hogy minek kell kijönnie. (Számolási segítség: tegyük föl az egyszerűség kedvéért, hogy $z = i$. És érdemes $u = \cos \alpha + i \sin \alpha$ után $\cos \alpha$ és $\sin \alpha$ -val kifejezni mindent.)

HF 9.3 (Bónusz)

- (a) • Előadáson volt a $J : z \mapsto \frac{1}{2}(z + \frac{1}{z})$ leképezés. Mit tesz az egységkörrel, annak belsejével és külsejével? Vázold föl annak a körvonalnak a képét, aminek a középpontja $-\varepsilon + i\delta$, kicsi $\varepsilon, \delta > 0$ számokkal, mondjuk kb. $\delta = 0.05$, és $(1 + \varepsilon)^2 + \delta^2 = (1 + \delta)^2$, a sugara pedig $1 + \delta$. Mire emlékeztet a kapott görbe? (A következő HF az örvénylésmentes összenyomhatatlan vektormezőről részben megmagyarázza a hasonlóságot.)
- (b) • Hasonlóan az előző (c) feladathoz, adjuk meg az egységkörvonalon vett egyenletes mérték képét a J leképezés mellett. Vegyük észre, hol robban föl a sűrűségfüggvény. Ezért működik a villámhárító.

HF 9.4 •• Vegyük a D 45°-os szögtartományt $\mathbb{C}$ -ben, melyet az $e = \mathbb{R}_{\geq 0}$ és $f = e^{\pi i/4} \mathbb{R}_{\geq 0}$ félegyenesek határolnak. Keressünk $V : D \rightarrow \mathbb{R}^2$ sima vektormezőt, mely

- a határon $V|_e = (1, 0)$ és $V|_f = (-1, -1)/\sqrt{2}$,
- örvénylésmentes (azaz rotációmentes, ami pontosan akkor, ha $V = \nabla\varphi$ valamilyen $\varphi : D \rightarrow \mathbb{R}$ függvényre), és
- összenyomhatatlan (ami a fenti (D) szerint ugyanaz, mint $\text{div } V = 0$ mindenütt).

Segítség: előadáson megállapítottuk, hogy $0 = \text{div } V = \text{div } \nabla\varphi = \Delta\varphi$, tehát először is egy harmonikus fgv-t keresünk, és azt biztos könnyebb lenne a $\mathbb{H}$ 180°-os szögtartományban megtenni, majd konforminvarianciát használni.

HF 9.5 •• Legyen az $u(x)$ skalármennyiség az $x \in \mathbb{R}^n$ függvénye, és $r = \|x\| = \sqrt{x_1^2 + \dots + x_n^2}$. Tegyük föl, hogy u radiális, azaz x -től csak r -en keresztül függ, $u(x) = v(r)$ alakú. Mutassuk meg, hogy

$$\frac{\partial u}{\partial x_i} = v'(r) \frac{\partial r}{\partial x_i} = v'(r) \frac{x_i}{r}, \quad \text{és} \quad \Delta u(x) = v''(r) + \frac{n-1}{r} \cdot v'(r).$$

Ebből vezessük le, hogy ha u harmonikus $\forall x \neq 0$ -ban, akkor $v(r) = b \log r + c$, ha $n = 2$, illetve $v(r) = b/r^{n-2} + c$, ha $n \geq 3$. Ezt hívják Green függvénynek. (Amennyiben kellene közdiffr segített: érdemes $\log'(v'(r))$ -re gondolni.)

HF 9.6 **•••** (Bónusz) **Egydimenziós hőegyenlet.** Legyen $u(x, t) = v\left(\frac{x^2}{t}\right)$.

(a) Mutassuk meg, hogy

$$\partial_t u = \partial_x^2 u$$

pontosan akkor, ha

$$(1) \quad 4zv''(z) + (2+z)v'(z) = 0 \quad (z > 0).$$

(b) Mutassuk meg, hogy (1) általános megoldása

$$v(z) = a \int_0^z e^{-s/4} s^{-1/2} ds + b.$$

(Lásd http://en.wikipedia.org/wiki/Linear_differential_equation, ha közönséges differenciálegyenletekből segítség kell.)

(c) Lássuk be, hogy ha u egy megoldás, akkor $\partial_x u$ is az.

(d) Tehát: differenciáljuk az előbb kapott $u(x, t) = v\left(\frac{x^2}{t}\right)$ -t x szerint, majd válasszuk meg megfelelően a a konstanst, hogy pont az egydimenziós fundamentális megoldást kapjuk:

$$u(x, t) = \frac{1}{\sqrt{4\pi t}} e^{-x^2/4t}.$$

Megjegyzés: Azért választottuk így az a -t, mert ennek a megoldásnak a hely szerinti integrálja minden t -re 1. Honnan is tudjuk ezt?